DOI: https://doi.org/10.36719/2706-6185/33/32-36

İlkin Mustafayev
Gəncə Dövlət Universiteti
doktorant
mustafayevilkin@gmail.com

1900-1903-CÜ İLLƏRDƏKİ QLOBAL BÖHRANIN İLKİN ŞƏRTLƏRİ VƏ SONRAKI İLLƏRDƏKİ NƏTİCƏLƏRİ

Xülasə

1900-1993-cü illərdəki dünya böhranı, əhəmiyyətli siyasi, iqtisadi və sosial təlatümləri əhatə edən hərtərəfli və uzun bir tarix dövrüdür. Bu dövr bir neçə onilliyi əhatə edir və dünya tarixinə dərin təsir göstərən bir sıra əsas hadisələri və münaqişələri əhatə edir. 1900-1903 – cü illərdəki dünya iqtisadi böhranı, XX əsrin əvvəllərində dünyanın əksər inkişaf etmiş ölkələrinə təsir edən iqtisadi tənəzzül dövrüdür. Böhran XIX əsrin sonlarında sürətli iqtisadi artımdan sonra başladı və kənd təsərrüfatı mallarının qiymətlərinin düşməsi, kreditlərin və xüsusi öhdəliklərin uçqun dövriyyəsinin artması və maliyyə bazarlarının qeyri-sabitliyi də daxil olmaqla bir sıra amillərdən qaynaqlanır.

Böhran nəticəsində 1900-1903-cü illər arasında bir çox müəssisə iflas etdi, işsizlik artdı, mal qiymətləri düşdü, inflyasiya artdı və iqtisadi artım yavaşladı. Bu vəziyyət adi insanların həyatı və bütövlükdə dünya iqtisadiyyatı üçün ciddi nəticələrə səbəb oldu.

1900-1903-cü illərdəki qlobal iqtisadi böhranı anlamaq Dünya İqtisadi tarixi kontekstində vacibdir, çünki bu böhran XX əsrdə dünya iqtisadiyyatı üçün ilk ciddi sınaq oldu. İqtisadi sistemlərin zəifliyini və maliyyə bazarlarının qeyri-sabitliyini göstərdi və dövlətləri iqtisadi böhranlarla mübarizə üçün yeni metodlar inkişaf etdirməyə və maliyyə bazarlarını tənzimləməyə sövq etdi.

Bu məqalədə 1900-1903-cü illərdəki dünya böhranının ilkin şərtlərini, əsas xüsusiyyətlərini ətraflı nəzərdən keçirəcəyik, eyni zamanda müasir dünyaya təsirini və müasir cəmiyyəti müəyyənləşdirən əsas meylləri nəzərdən keçirəcəyik

Açar sözlər: *böhran, ilkin şərtlər, nəticələr, böyük güclər, həddindən artıq istehsal*

Ilkin Mustafayev
Ganja State University
PhD student
mustafayevilkin@gmail.com

Prerequisites for the emergence of the world crisis of 1900-1903 and its consequences in subsequent years

Abstract

The world crisis of 1900-1993 is a complex and long period of history, including significant political, economic and social upheavals. This period spans several decades and includes a number of key events and conflicts that have had a profound impact on world history. The world economic crisis of 1900-1903 was a period of economic recession that affected most of the developed countries of the world at the beginning of the 20th century. The crisis began after rapid economic growth at the end of the 19th century and was caused by a number of factors, including falling prices for agricultural goods, an increase in the avalanche of loans and special obligations, as well as instability of financial markets.

As a result of the crisis between 1900 and 1903, many businesses went bankrupt, unemployment rose sharply, commodity prices fell, inflation increased, and economic growth slowed. This

situation had serious consequences for the lives of ordinary people and for the global economy as a whole.

Understanding the world economic crisis of 1900-1903 is important in the context of world economic history, since this crisis was the first serious test for the world economy in the 20th century. He showed the vulnerability of economic systems and the instability of financial markets, and also encouraged states to develop new methods to combat economic crises and regulate financial markets.

In this article, we will conduct a detailed review of the prerequisites for the emergence of the world crisis of 1900-1903, its main characteristics, as well as consider its impact on the modern world and the key trends defining modern society.

Keywords: *crisis, prerequisites, consequences, great powers, overproduction*

Giriş

1900-1903-cü illərdəki qlobal böhranın başlanğıcı müxtəlif siyasi, iqtisadi hadisələrlə müşayiət olundu. Bu böhran, bütün dünyanı əhatə etməsinə baxmayaraq, ən böyük güclərdən tutmuş kiçik ölkələrə, dövlətlərə qədər müxtəlif intensivliyə və nəticələrə səbəb oldu. Bildiyimiz kimi, hər hansı bir tarixi hadisənin özünəməxsus ilkin şərtləri var ki, bu da tarixçilərə onun yaranma səbəblərini, tarixə əks olunmasını və gələcəkdə oxşar mənfi hadisələrin qarşısını almaq yollarını öyrənməyə imkan verir.

Beləliklə, bir çox tarixçilərin fikrincə,böhranın əsas yaranma şərtləri bunlar idi:*Siyasi gərginliklər və münaqişələr:* XX əsrin əvvəllərində dünya bir sıra müstəmləkə münaqişələri və müstəqillik müharibələri kimi bir sıra siyasi qarşıdurmaların və gərgin beynəlxalq münasibətlərin şahidi oldu.

İqtisadi böhranlar: XX əsr ərzində dünya dəfələrlə dünya valyuta sisteminin qeyri-sabitliyi və neft böhranları kimi iqtisadi böhranlarla üzləşmişdir (Hacıyev, Bayramov, 2011: 143-149).

Sosial dəyişikliklər: XX əsr boyu inqilablar, vətəndaş hüquqları uğrunda mübarizə, qadın hərəkatı, demoqrafik dəyişikliklər və cəmiyyətin quruluşuna və dinamikasına təsir edən digər amillər də daxil olmaqla əhəmiyyətli sosial dəyişikliklər baş verdi.

Tədqiqatın nəticələri: 1900-cü il böhranı bir neçə il fərqlə bütün dünyanı bürüdü. Beləliklə, 1900-1903-cü illərdə Avropa və Rusiyada davam edirdisə, ABŞ-da bu 1901-1904-cü illər idi.

Dünya böhranı dünya güclərinin iqtisadiyyatında ən çox özünü biruzə etdi, bəzi tədqiqatçılar, böhranın günahkarı kimi, böyük güclər hesab etdilər, çünki yeni ərazilər uğrunda mübarizə (müstəmləkə müharibələri), üstünlük uğrunda mübarizə (həddindən artıq istehsal) və İqtisadi partlayış İnkişafı 1900-1903-cü illərdəki böhranın əsas səbəbləri oldu (Zeynalov, 2012: 224).

Böhrandan təsirlənən və onun yaranmasına töhfə verən əsas güclərdən biri Amerika Birləşmiş Ştatları idi.ABŞ dünyanın aparıcı güclərindən biri olmaqla XX əsrin dünya böhranında əsas rol oynadı.1900-1904-cü illərdəki ABŞ böhranı, "1901-ci il çaxnaşması" olaraq da bilinir, XX əsrin əvvəllərində Amerika iqtisadiyyatını bürüyən iqtisadi çətinliklər və maliyyə sarsıntıları dövrü idi. Böhranın ilkin şərtləri sənaye inkişafı hesab edilə bilər: XIX əsrin sonlarında ABŞ intensiv sənaye inkişafının, istehsalın böyüməsinin və bazarların genişlənməsinin şahidi oldu.

Spekulyativ baloncuklar: Bu dövrdə birjalarda və daşınmaz əmlak bazarlarında spekulyativ baloncuklar meydana gəldi, bu da qiymətlərin sürətlə artmasına və spekulyativ əməliyyatlara səbəb oldu. 1901-ci il çaxnaşması da böhranın yayılmasına təsir etdi. Buna fond bazarındakı böhran kömək etdi. 1901-ci ilin əvvəlində səhm bazarı investorların çaxnaşması və səhm qiymətlərinin aşağı düşməsi nəticəsində yaranan ciddi problemlərlə üzləşdi. Çaxnaşma nəticəsində bir çox şirkət, Şimali Pasifik dəmir yolu və birlik Pasifik dəmir yolu kimi böyük firmalar da daxil olmaqla xeyli miqdarda iflas etdi və ya maalıyə itirdi.

İqtisadi təsirlər: şirkətlərin çökməsi və səhm bazarındakı çaxnaşma ABŞ iqtisadiyyatında tənəzzülə, istehsalın azalmasına, işsizliyin artmasına və gəlirlərin azalmasına səbəb oldu (Negachev, 2011).

Hökumətin reaksiyası: Böhranla mübarizə aparmaq üçün federal hökumət banklara və şirkətlərə maliyyə dəstəyi verməklə və infrastruktur layihələri həyata keçirməklə iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq da daxil olmaqla bir sıra tədbirlər gördü.

Maliyyə maqnatlarının rolu: James Pirpont Morgan kimi bir çox tanınmış maliyyə maqnatı, vasitəçi rolunu oynayaraq və maliyyə dəstəyi verərək böhranın aradan qaldırılmasında əsas rol oynadı.

Böhranın nəticələri: İqtisadi canlanma: hökumətin hərəkətləri və maliyyə maqnatlarının müdaxiləsi ilə İqtisadiyyat tədricən bərpa olunmağa başladı və 1904-cü ilin sonunda ölkə tənəzzüldən çıxdı.

Dərslər və İslahatlar: 1900-1904-cü illərdəki böhran amerika iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli bir dərs oldu və bazarların maliyyə sabitliyini və şəffaflığını artırmağa yönəlmiş bir sıra islahatları stimullaşdırdı (Badak, Voynich, Volchek, 1996).

Beləliklə, 1900-1904-cü illərdəki ABŞ böhranı ölkə iqtisadiyyatı üçün ciddi bir sınaq idi, lakin hökumətin reaksiyası və maliyyə maqnatlarının müdaxiləsi sayəsində çətinliklərin öhdəsindən gəlmək və iqtisadi sabitliyi bərpa etmək mümkün oldu. Böhranın digər iştirakçısı *Rusiya* idi. O 1900-cü il inqilabından və sonrakı vətəndaş müharibəsindən başlayaraq dünya böhranının əsas iştirakçısı idi.

1900-1903-cü illərdəki böhran Rusiya imperiyasında inqilabi sarsıntılar və sosial çətinliklər dövrünə aiddir. Bu dövrdə Rusiya gələcək hadisələr üçün ilkin şərtlərə çevrilən bir sıra iqtisadi, sosial və siyasi problemlərlə üzləşdi. Bu dövrü daha ətraflı nəzərdən keçirək:

Böhranın ilkin şərtləri:

İqtisadi bərabərsizliklər: XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyası sosial gərginliyin artmasına səbəb olan ciddi iqtisadi bərabərsizliklər yaşadı. Əhalinin əksəriyyəti həddindən artıq yoxsulluq içində yaşayırdı, cəmiyyətin elit təbəqələri imtiyazlardan zövq alırdılar (Pervyy promyshlennyy krizis v Rossii, 2010).

Siyasi qeyri-sabitlik: II Nikolayın mütləq monarxiyası ölkənin sosial və iqtisadi problemlərini həll edə bilmədi. Cəmiyyətin islahatlar və həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı artan tələbləri təmin edilmədi.

Böhranın nəticəsi. 1905-ci ildə Rusiyada fəhlələr, kəndlilər və cəmiyyətin digər müxalif elementləri tərəfindən təşkil edilən bir inqilab başladı. Bu inqilab kütləvi tətillərdə, etirazlarda və Silahlı üsyanlarda ifadə edildi.

İnqilabın məğlubiyyəti: 1905-ci il inqilabının uğurlarına və uğurlarına baxmayaraq, nəticədə bəzi islahatlar həyata keçirən, lakin ümumiyyətlə gücünü və nəzarətini qoruyan hökumət tərəfindən yatırıldı.

Vətəndaş müharibəsi:

İnqilabın nəticələri: 1905-ci il inqilabı 1917-1922-ci illərdə Rusiya vətəndaş müharibəsinə səbəb olan sonrakı hadisələrin xəbərçisi oldu. Bu dövr bolşeviklər, ağ ordular, anarxistlər və başqaları da daxil olmaqla müxtəlif siyasi və sosial qüvvələr arasındakı qarşıdurmalarla xarakterizə olunurdu.

İmperiyanın dağılması: vətəndaş müharibəsi bolşeviklərin qələbəsi və 1922-ci ildə Sovet İttifaqının yaradılması ilə başa çatdı. Bu, Rusiya imperiyasının dağılmasına və kommunist ideologiyası olan yeni bir dövlətin yaranmasına səbəb oldu.

Beləliklə, Rusiya imperiyasındakı 1900-1903-cü illərdəki böhran bir sıra inqilabi hadisələrə və nəticədə Sovet İttifaqının yaranmasına səbəb olan kəskin sosial, siyasi və iqtisadi gərginlik dövrü idi.

Böyük Britaniya: keçmiş müstəmləkə gücü, Böyük Britaniya da XX əsrdə müstəmləkə imperiyasının itirilməsi, hər iki dünya müharibəsində iştirak, dekolonizasiya və bir sıra iqtisadi çətinliklər də daxil olmaqla bir sıra çətinliklər və böhranlarla üzləşdi.

Almaniya: Almaniya XX əsrin bir çox böhranlarının episentri idi. Almaniyada 1900-1903-cü illərdəki böhran, ölkənin daha da inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərən sosial və siyasi qarışıqlıq dövrü idi. Bu dövrdə Almaniya həm ölkə daxilində, həm də dünya səhnəsində bir sıra mürəkkəb problemlərlə üzləşdi. Gəlin bu böhrana daha yaxından nəzər salaq (Negachev, 2011):

Siyasi və sosial gərginlik:

İşçi hərəkatının böyüməsi: XX əsrin əvvəllərində Almaniyada işçi Hərəkatında və həmkarlar ittifaqlarında əhəmiyyətli bir artım müşahidə edildi. İşçilər iş şəraitinin yaxşılaşdırılmasını, iş vaxtının azaldılmasını və əmək haqqının artırılmasını tələb edirdilər (Kennedy, 2000: 186-189).

Siyasi fikir ayrılıqları: eyni zamanda, Almaniyada sosial demokratlar, Mühafizəkarlar və Liberallar da daxil olmaqla müxtəlif siyasi partiyalar arasında qarşıdurma ilə xarakterizə olunan gərgin bir siyasi sahə mövcud idi.

İqtisadi problemlər: İqtisadi tənəzzül: XX əsrin əvvəllərində Almaniya qlobal iqtisadi tənəzzülün yaratdığı iqtisadi çətinliklərlə üzləşdi. Bu, istehsalın azalmasına, işsizliyin artmasına və əhalinin yaşayış səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb oldu.

Maliyyə qarışıqlığı: maliyyə qurumları və banklar da bu dövrdə bəzi şirkət və qurumların maliyyə böhranlarına və iflaslarına səbəb olan çətinliklərlə üzləşdilər.

Siyasi böhranlar:

Beynəlxalq səhnədəki gərginlik: Almaniya Fransa və İngiltərə də daxil olmaqla qonşuları ilə bir sıra beynəlxalq qarşıdurmalara və gərgin münasibətlərə qarışdı. Bu, ölkə üçün əlavə siyasi problemlər yaratdı.

Daxili fikir ayrılıqları: ölkə daxilində müxtəlif partiyalar və qruplar arasında ciddi siyasi fikir ayrılıqları da mövcud idi ki, bu da siyasi vəziyyəti çətinləşdirirdi.

Hökumətin reaksiyası və nəticələri:

Hökumətin müdaxiləsi: böhrana cavab olaraq, hökumət iqtisadiyyatın stimullaşdırılması üçün islahatlar və proqramların tətbiqi və siyasi nəzarətin sərtləşdirilməsi də daxil olmaqla bir sıra tədbirlər gördü (Christopher, 2012: 56-64).

Böhranın nəticələri: Almaniyada 1900-1903-cü illərdəki böhran ölkənin gələcək inkişafına ciddi təsir göstərdi, xüsusən də aktiv siyasi və iqtisadi inkişafı stimullaşdırdı və sonradan XX əsrdə bir sıra digər hadisələrə səbəb oldu.

Avstriya-Macarıstan

1900-1903-cü illərdəki dünya böhranı, dövrün aparıcı Avropa imperiyalarından biri olan Avstriya-Macarıstana da təsir etdi. Bu dövrdə Avstriya inkişafına və sabitliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən bir sıra iqtisadi, siyasi və sosial problemlərlə qarşılaşdı. Avstriyadakı böhranın ətraflı icmalı:

İqtisadi problemlər:

Artan iqtisadi rəqabət: Avstriya-Macarıstan, Ticarət və iqtisadi gərginliyin artmasına səbəb olan Almaniya və İtaliya kimi qonşuları ilə artan iqtisadi rəqabət vəziyyətində idi.

Ticarət kəsiri: XX əsrin əvvəllərində Avstriya ticarət kəsiri problemi ilə üzləşdi, bu da ölkədəki iqtisadi vəziyyəti çətinləşdirdi və xarici investisiyaların azalmasına və büdcə kəsirinin artmasına səbəb oldu.

Siyasi gərginlik:

Milli münaqişələr: Avstriya-Macarıstanın tərkibində daha çox muxtariyyət və ya müstəqillik axtaran çexlər, macarlar, serblər və başqaları kimi müxtəlif milli qruplar var idi. Bu, siyasi gərginliklərə və münaqişələrə səbəb oldu.

Məhkəmə böhranı: bu zaman Avstriya-Macarıstanda monarxiyanın idarə edilməsi və davamlılığı problemləri ilə əlaqəli hökumət və məhkəmə böhranı da yaşandı (Stevenson, 2005: 120-132).

Sosial ziddiyyətlər:

İşçi hərəkatının güclənməsi: XX əsrin əvvəllərində Avstriya-Macarıstanda iş şəraitinin yaxşılaşdırılmasını, əmək haqqının artırılmasını və iş vaxtının azaldılmasını tələb edən işçi Hərəkatının və həmkarlar ittifaqlarının güclənməsi baş verdi.

Kənd gərginliyi: Avstriyanın kənd yerlərində torpaq mülkiyyəti və mənbələrə çıxış bərabərsizliyi ilə əlaqəli sosial ziddiyyətlər də mövcud idi.

Hökumətin reaksiyası və nəticələri:

Hökumətin müdaxiləsi: böhranı aradan qaldırmaq üçün Avstriya-Macarıstan Hökuməti iqtisadi islahatların tətbiqi, siyasi nəzarətin sərtləşdirilməsi və milli münaqişələrin həlli də daxil olmaqla bir sıra tədbirlər gördü.

Böhranın nəticələri: Avstriyadakı 1900-1903-cü illərdəki böhran ölkənin gələcək inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdi, islahatların aparılmasına və dövlətdəki siyasi vəziyyətin dəyişməsinə təkan verdi.

Nəticə

1900-1993-cü illərdəki dünya böhranı, dünyanı indiki şəklində formalaşdıran bir çox siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni çətinliklərlə xarakterizə olunan tarixin mürəkkəb bir dövrünü təmsil edir.

1900-1993-cü illərdəki dünya böhranı, dünyanın bir çox çətin çətinliklərlə qarşılaşdığı bir dövr idi. Bu çətinliklər siyasət, iqtisadiyyat, sosial münasibətlər və mədəni normalar da daxil olmaqla həyatın müxtəlif aspektlərini əhatə edirdi (Opukhov, 2009). Bu dövrdə dünya iki dünya müharibəsi, soyuq müharibə və bir sıra regional qarşıdurmalar da daxil olmaqla bir çox siyasi qarşıdurmanın və gərgin beynəlxalq münasibətlərin şahidi oldu.İqtisadi böhranlar: dövr Böyük Depressiya, qlobal valyuta sisteminin qeyri-sabitliyi, neft böhranları və digərləri kimi qlobal iqtisadiyyata böyük təsir göstərən bir çox iqtisadi böhranla müşayiət olundu.

XX əsrdə vətəndaş hüquqları uğrunda mübarizə, qadın hərəkatı, demoqrafik dəyişikliklər və cəmiyyətin quruluşuna təsir edən digər amillər də daxil olmaqla əhəmiyyətli sosial dəyişikliklər baş verdi.

Mədəni dəyişikliklər: böhranın təsiri ədəbiyyat, sənət, film və musiqidə əhəmiyyətli dəyişikliklər və yeniliklərin baş verdiyi mədəniyyət sahəsində də izlənilə bilər.

XX əsrin dünya böhranı müasir cəmiyyətə təsir edən əsas geosiyasi, iqtisadi və sosial meylləri müəyyənləşdirərək dünyanı indiki görkəmində formalaşdırdı. Ümumiyyətlə, 1900-1903-cü illərdəki dünya böhranı, demək olar ki, bütün XX əsri əhatə edən mürəkkəb bir dövrün başlanğıcı idi.1900-cü illər dünya tarixinə böyük təsir göstərən və müasir dünyanı hər cəhətdən formalaşdıran bir dövr idi. Tarixi proseslərin mürəkkəbliyini və gözlənilməzliyini, bəşəriyyətin çətinlikləri dəf etmək və tərəqqi və inkişaf üçün səy göstərmək qabiliyyətini nümayiş etdirdi.

Ədəbiyyat

1. Hacıyev, Ş.H., Bayramov, Ə. (2011). Dünya iqtisadiyyatının tarixi. Bakı, s.143-149.
2. Zeynalov, V.Z. (2012). Maliyyə böhranı və antiböhran idarəetmə siyasəti. Bakı, Azərnəşr, 224 s.
3. Negachev, M.G. (2011). Ekonomicheskiy krizis 1900-1903 godov i yego rol' v razvitii Ural'skoy promyshlennosti. Vestnik Permskogo natsional'nogo issledovatel'skogo politekhnicheskogo universiteta. Sotsial'no-ekonomicheskiye nauki.
4. Badak, A.N., Voynich, I.Ye., Volchek, H.M. (1996). Vsemirnaya istoriya:. Kanun I mirovoy voyny.
5. Pervyy promyshlennyy krizis v Rossii. (2010). Ekonomicheskaya zhizn'. Sibir. №109124. IYUN'.
6. Kennedy, P. (2000). "The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860-1914". Ashfield Press, pp.186-189.
7. Christopher, C. (2012). "The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914". Harper, pp.56-64.
8. Stevenson, D. (2005). "1914-1918: The History of the First World War". Penguin Books, pp.120-132.
9. Opukhov, N.P. (2009). Nekotoryye aspekty mirovogo finansovogo krizisa. Finansovyy zhurnal.

Göndərilib: 08.01.2024 Qəbul edilib: 14.03.2024